

ДРЖАВНА ЗНАМЕЊА СРБИЈЕ: ХИМНА, ЗАСТАВА И ГРБ

ДАЛЕКО ДА СЕ ЧУЈЕ И ВИДИ

Застава, грб и химна. Знаци упознавања, распознавања и представљања. Оно што се са доласком у званичну посету у свакој држави најпре чује и види. Нису то само подаци из "личне карте" једне земље већ свеколики симболи њене историје, традиције, уређења...

Србија је дуго чекала и прижељкивала повратак својих знамења, вековима утемељених на овим просторима, често потискиваних на маргине зарад различитих интереса и утицаја. Немамо времена да (се) жалимо, јер захуктала Европа граби крупним корацима у будућност, а морамо је следити и сустигати.

Самостална, независна, призната и позната Србија најзад ће се дичити својим једноставним и достојанственим именом, а све што иде уз њега дело је Божије правде.

Србија има своје државне симболе за поштовање и виђење, за главу горе и поглед у очи. Сваком и увек!

Б. КОПУНОВИЋ

Бо - же прав - де, ти што спа - се од про - пас - ти до сад нас,
Сло - жи срп - ској бра - ћи сна - гу на сва - к ди - чан сла - ван рад.

Д Р Ж А В Н А З Н А М Е Њ А С Р Б И Ј

ХИМНА

У ДУХУ НАРОДА

У симболичком репертоару политичке меморије, где спадају заставе, грбови, инсигније и друга знамења, химна има изузетно место. По свом поимању, пријатна је за слушање, а незахвална за тумачење. "Много је у њој тајанственог, недокучивог и противречног", каже наш познати музиколог Миливоје Павловић. Мелодија химне додирује не само области човекове делатности које су у његовој свести, већ и оне у тами, "испод прага свести". Није спорно, химна се "урежује" дубље од грба и заставе, јер на човекова чула делује вишеструко – текстом, мелодијом, визуелно. Она се носи у срцу и има "магијску моћ".

Реч је грчког порекла ("himnos") и означава хвалоспев, песму. То је најстарија песничка врста која се сусреће фрагментарно већ у Египћана, Вавилонца, Асираца и Индијца. У прошлости, најчешће је то била похвална песма у част неког божанства, јунака или догађаја. Стари Грци су уз химне устајали и њима испраћали дан. Магија ритма "прожима Олимп и Тартар, горње и доње светове, светлост и мрак...". И латинска химника развијала се под утицајем Грка (Хорације, Лукреције, Овидије и др.). У Римској империји пева се у славу царева, а у средњем веку то су црквене песме. Дабоме, химне су посебно неговане и у хришћанској литургији, где им је Православна црква давала нарочити значај. Најпознатија је она у славу "Богородице" – "Акатист", чији аутор није поуздано утврђен. Западна црква је химне увела нешто касније. Сматра се да је химна "полет" добила у доба протестантизма. Мартин Лутер (1483–1546), религиозни реформатор и родоначелник немачког протестантизма, написао је 125 химни. Но, с развојем грађанске класе, химна се са црквеног преноси на световни простор. Ронсар је химнама славио Небо, Правду, Звезде, Злато, па чак и Демоне и Смрт. Халдерон је у химни жену подигао на ниво божанства. Воспитан на најбољим традицијама старе индијске културе, Рабиндра Тагор написао је неколико химни у којима доминира "дубока просвећена хуманост" ("Химна човеку"). Од наших песника, једну од најпознатијих химни написао је Његош ("Црногорац к свемогућем Богу"). Национална и социјална превирања на европском тлу током 18. и

19. века дала су химни нова обележја – да изрази патриотска или револуционарна осећања народа. Од првих је најпознатија "Марсељеза", а од других "Интернационала".

■ ПЕСМА НА ЗАДАТКУ

Данашња химна је наменско дело. Многи аутори истичу да је то "песма на задатку". Њена је улога да речју и мелодијом изрази "бесмртне тонове" многих генерација, да у "јединствен ритам и звук претопи дух и делова и целине". Наша лексикографска издања дугују да поближе означе суштину тог књижевно-музичког феномена. Вероватно незадовољан оним што се о химни казује у домаћој литератури, др Драгутин Гостушки понудио је своју дефиницију (1984), која гласи: "Химна је музичко-поетска направа која служи за подстицање народа на оданост владару и на приношење жртве у сопственој крви. Употребљава се за вежбу у свечаним приликама, да би добила што већу ефикасност у тренуцима најтежих криза. Тако се химна, пре свега, показује као демагошки инструмент државне власти." У Музичкој енциклопедији ЈЛЗ (1974), химна се одређује као "репрезентативна песма, која се, вокално или инструментално, изводи у свечаним и службеним згодама, а симболизује народ, државу или покрет." Дабоме, нејасно није, али је и ту недовољно прецизно.

Проблем химне није само књижевни и музички. То је и изузетно значајно политичко питање. Реч је о "обликовању родољубивих осећања" народа или заједнице народа. Наравно, стихови треба да буду једноставни и лако схватљиви, а истовремено

Е : Х И М Н А , З А С Т А В А И Г Р Б

сан о слободи поробљених словенских народа. Било је у њему и романтичне идеализације општесловенског јединства. Љубав за словенске народе и за општечовечанске, универзалне идеале, стављена је испред свега другог, па и испред мржње према тиранима.

Центар свесловенског препородног покрета био је Праг, највећи словенски културни центар у Аустроугарској. Свесловенску идеју су развили Словаци Јан Колар и Павле Ј. Шафарик. То није било случајно. Словаци су тада спадали међу најугроженије словенске народе. У првим деценијама 19. века словачки културни радници укључили су се у чешки, а потом у свесловенски препородни покрет, како би заједнички извојевали националну и културну слободу. У Прагу је, на чешком језику, словачки песник Самуел Томашик, узвикнуо: "Јоште живи реч наших дедова."

Самуел – Само Томашик (рођен 1813) плодан је словачки писац, а не само свештеник, како се најчешће помиње. Песму "Словенска реч" (1834) Томашик је написао у Прагу, а прво масовно јавно певање забележено је у Братислави (1836), на тврђави Девин. Његови стихови убрзано су добијали атрибуте свесловенске химне. Само су је Словаци доживљавали двоструко – као словачку и словенску

заносни. Некад као "шапат" (у химни – молитви), некад као "крик" (у химни – маршу). Од мелодије химне очекује се да буде пуна симбола, пријемчива за срце и ум, за машту и слух. Да би постала свеопшта песма, мелодија химне "мора да се у ухо и свест урезује заједно с речима; безболно и трајно, попут бора на лицу и брзда на челу", пише Павловић.

■ "ХЕЈ, СЛОВЕНИ"

Сматра се да је највећи број данашњих државних и националних химни настао случајно. На патриотске стихове компонована је музика која им одговара. У прошлости народа који су чинили Југославију много често се гинуло "с песмом на уснама". Те песме, најчешће, успевале су да изразе пролазне и трајне интересе људи на балканској ветрометини.

Песму "Хеј, Словени" изнедриле су, и омогућиле да пусти дубоке корене, специфичне друштвено-историјске околности. Она се може разумети само осветљавањем политичке карте Европе у првим деценијама 18. века и сагледавањем положаја словенских народа у том времену. Осим Руса, највећи део Словена није тада био слободан. Нашао се разједињен између двеју великих царевина – Аустроугарске и Отоманске. Охрабрени идејама Француске револуције (1789), која је прва прокламовала права човека и народа на слободу, Словени су истакли тежњу за духовним и културним јединством свих народа са заједничке племенске гране. Дакако, реч је о зачецима свесловенства (панславизма). Као идеја, свесловенство је никло "одоздо", као

истовремено. Песма је коначно уобличена руком њеног аутора у Цижном (1885). Свесловенска "будница" носила је наслов "Хеј, Словане!" Песма је посвећена Словенима, а не Словацима, како то неки погрешно тумаче. То се, осим у првом, види и у трећем стиху.

Томашикова песма ширила се на југ невероватном брзином. У то време Срби, Хрвати и Словенци заговарају културно и духовно јединство, како би снажније закорачили у европску културу. Средишња личност Илирског покрета је Људевит Гај, оснивач и уредник "Данице". Њему није промакло да објави Томашикову песму "Хеј, Словени" (1837), која постаје неизбрисив део памћења на овим просторима.

Први српски превод те песме потиче из 1839, а објавио га је Павле Стаматовић у алманahu "Сербска пчела". Дефинитивна (Томашикова) верзија песме "Хеј, Словени" укоренила се на нашем духовном простору 1887. у верзији сродној оној на којој су до данашњих дана "устајали милиони родољубивих Југословена". И у Србији је, све до 1945, била у употреби цела Томашикова песма – укључујући и другу строфу, коју данашњи читаоци махом не знају. Песма је била и химна Соколског покрета – организације за телесно васпитање, која је настала у Чешкој, а имала бројне поклонице у предратној Југославији. Соколство је било утемељено на свесловенским идеалима.

Ратна историја песме "Хеј, Словени" дели судбину делатности духа у времену које није наклоњено култури. Одавно је познато, музе не воле Марса. У доба топова музе ћуте. Најстарији

Д Р Ж А В Н А З Н А М Е Њ А С Р Б И Ј

запис о "радијацији" старог словенског пева у новим историјским околностима, потиче из октобра 1941. године. Наиме, у јуну 1983, у оквиру телевизијске емисије поводом јубилеја Гимназије у Крагујевцу, један од ретких који су преживели стрељање у Шумарицама, рекао је: "Договор је био да кад изађемо пред митраљеце, запевамо *Хеј, Словени* ... Овај завет је испуњен." На крагујевачком стратишту се, дакле, осетило да песма "Хеј, Словени" није завршила своју историјску мисију.

Ратна историја песме "Хеј, Словени" неодвојива је од имена и дела Оскара Данона. Он је заслужан за прво инострано извођење химне "Хеј, Словени", као југословенске химне. Наиме, у августу 1944. Данон је био "командант југословенске пливачке и ватерполо репрезентације" на такмичењу савезничких армија у Риму. Мимо очекивања, наши такмичари су заузели неколико других и једно прво место. Амерички војни оркестар није имао појма ни о новој Југославији, ни о њеној химни. Нашавши се у чуду, Данон је на брзину "написао ноте по сећању", па се 20. августа 1944. свирало и певало о свесловенском сну о слободи. "Било је као у сну, као да се рат већ завршио" – причао је Оскар Данон.

Песма "Хеј, Словени", у функцији југословенске химне, изведена је 1944. још на два спортам манифестацијама. У Швајцарској је одржана "ратна олимпијада", на којој су се такмичили заробљеници из немачких и других логора. У групи од десетак заробљеника пореклом из Југославије налазио се и Артур Такач, недавно преминули спортски радник. Почетком јесени те године (23. септембра) у Барију је одиграна фудбалска утакмица између војничких репрезентација Велике Британије и Југославије, где је нашу репрезентацију представљао сплитски "Хајдук". Химна "Хеј, Словени" отпевана је на почетку.

После ослобођења земље, најчешће се певала та химна. Преплићући се са судбоносним догађајима из историје нове Југославије, песма "Хеј, Словени", хваљена и оспоравана, дошла је лако, спонтано и неслужбено на пиједестал државне химне. Остала је на том месту све до "последњег остатка" бивше заједничке државе – Србија и Црна Гора.

Због бројних примедба које су стављане тој химни и инцидентна које су је пратиле, после усвајања Устава ФНРЈ (31. јануара 1946), Президијум Народне скупштине расписао је конкурс за текст државне химне, који ће се потом "оденути у музичко рухо". Конкурс је био општи и јавни, а садржавао је четири основна захтева: да нагласи "несаломљиво братство и јединство југословенских народа"; народну републику као државну форму; стваралачку веру у "расцвет наше државе"; Југословенску армију као "ослободиоца, ствараоца и чувара" нове државе. На расписани конкурс стигло је 446 текстова. Жири је оценио да су све песме, "скоро без изузетка, испод потребне висине која се за државну химну тражи... да не одговарају ни свим условима које конкурс захтева".

У другом кругу послератног конкурса за химну ангажовано је 28 угледних југословенских песника, од којих је стигло око 600 песничких радова, што значи да је сваки од њих поднео по двадесетак прилога у просеку. Нажалост, ни ту није било жељеног преласка квантитета у квалитет. Понајвише је одговарао текст Чедомира Миндеровића, чији први стих почиње: "Смело смо пошли, из мрака и страве ...". Иако се после дуготрајног "натезања" и огромне полемике око Миндеровићеве песме од ње одустало, није се одустало од намере да Југославија добије нову химну. На свим међународним сусретима политичким, спортским и другим, песма "Хеј, Словени" и даље је "вршила дужност" химне. Догађаји изазвани Резолуцијом Информбирова (1948), "штетили" су и песни "Хеј, Словени".

БОЖЕ ПРАВДЕ Химна Краљевине Србије 1882-1918 (Текст: Јован Ђорђевић)

Дворин Јенко
ар. Константин Бабић

Andante maestoso ♩ = 84

2 Flauti
2 Oboi
2 Clarineti in B
2 Fagoti
1 2
4 Corni in F
3 4
2 Trombi in C
1 2
3 Tromboni
Timpani
Coro
Violini I
Violini II
Viole
Violoncelli
Contrabassi

Бо - же прав - де, ти што спа - се од про - пас - ти до сад нас,
Сло - жи срп - ској бра - ћи сна - гу на сва - ки ди - чан сва - ван рад.

После извесног затишја, Владимир Дедијер је 1953. "оживео" помало заборављени проблем југословенске химне. На изненађење многих, предложио је да се за химну узме "Интернационала" у њеној "текстовно-музичкој целисти". Према очекивању, предлог је наишао на бројне примедбе, посебно када је у питању текст. Дедијера су чекала узбуђења друге врсте због "одбране" Ђиласа, па није много инсистирао на свом предлогу за песму химне.

Потрага за химном у наредним годинама везана је за иницијативу Милке Минић. Преслушавајући тадашње масовне песме, наишла је на композицију "Новој Југославији" Николе Херцигоње, коју је он компоновао 1948. на текст Марина и Јуре Франичевића. Херцигоњи је из Главног одбора ССРНЈ било предложено да сачини неколико варијаната своје композиције, што је он и учинио. Његове ноте упућене су већем броју песника, са захтевом да напишу речи. Најприхватљивији је био текст Мире Алчковић, која је потом неколико месеци радила с Херцигоњом на усаглашавању стихова са музиком. Тако је у фебруару 1959. рођена песма коју данас већина грађана зна по првом стиху рефрена: "Југославијо, борба те родила...". Њен званични назив (касније дат) је "Свечана песма". Учинило се тада да је химна нове Југославије коначно створена. На ванредном кон-

Е : Х И М Н А , З А С Т А В А И Г Р Б

гресу Савеза композитора Југославије (1963), после предлога Бранка Каракаша, одлучено је да се Главном одбору ССРНЈ "Свечана песма" понуди као државна химна. Званични одговор на тај предлог никад није стигао. Истина, договорено је да се та композиција "пусти у народ", а одлука о њеној судбини донесе касније. Време ће показати, та песма је стекла завидну популарност, па су јој многи давали химничну функцију.

Најнепријатније доба у историји несугласности југословенске химне трајало је петнаест година, а његови "репови" остали су до краја постојања заједничке државе.

Идеја о новој химни умирала је "тихом и природном смрћу", како је писао Милош Васић у НИН-у. Били су то покушаји да се дође до "најскупље химне на свету", забележио је један новинар. Остало је само сећање на једно време, које нас суштини проблема није приближило ни за корак. "Права химна, кажу, треба да мирише на барут и на крв. Али, та тематика ипак мора да се преведе на више – асоцијативне, психолошке и емотивне – сфере духа", пише професор Павловић.

"Хеј, Словени", као свечана песма, с различитим емоцијама оних који су је слушали годинама, хваљена и оспоравана, недавно је отишла у историју.

■ БОЖИЈА ПРАВДА

Током вишевековних борби за слободу и независност српског народа, почетком 19. века, Србијом је почео да одзвања звук новог, херојског времена. Глас устаничке Србије најавио је Доситеј Обрадовић (1739–1811), један од најобразованијих људи свога времена. Доситејева химна "Песни на инсуренцију Србијанов", најавила је преокрет у политичкој и духовној историји српског народа. Из тог времена потиче најстарија права, певана химна у Срба – "Светосавска химна", испевана у славу најмлађег Немањиног сина Растка, који од 1192. носи монашко име Сава. Култ св. Саве нагло се раширио у годинама после 1594, кад су Турци спалили Савине мошти на Врачару, у Београду. Најстарији запис "Светосавске химне" није сачуван, па није познат ни творац ни време настанка те химне.

Мелодију "Светосавске химне" "ставио је у ноте" Корнелије Станковић, српски композитор, после светосавске прославе одржане у Бечу 1858. године. Он је "дотерао и уобличио песму" која је у Срба била омиљена и ван домовине. Свечаности на дан Светог Саве почињале су масовним певањем "Светосавске химне" у славу "школског патрона". Његов култ је утемељен у свим српским школама. Као "школски заштитник", прослављан је у Србији све до 1945. године.

У политичким и књижевним струјањима у Србији средином 19. века, настало је неколико песама химничког обележја. Најпризнатија међу њима је "Граничарска песма" Васе Живковића, често помињана по свом првом стиху "Радо иде Србин у војнике". У бурној 1848. и каснијим годинама та песма била је нека врста српске ратне химне. Талас новог српског револуционарно-ослободилачког национализма изнедрио је и популарну песму "Устај, устај Србине", која је први пут певана 1847. године. Познати српски научник, историчар и политичар Стојан Новаковић назвао је ту песму "српском Марсељезом". У клими која се рађала, настало је обиље химничних песама, од којих су неке певане до средине 19. века. Најдуговечнија од њих је песма "Србији", Луке Сарића, објављена 1860. године ("Ој Србијо, мила мати!"). За ту песму је знало цело Српство, али њен аутор се није нашао у историји српске књижевности. За време ослободилачких ратова српског народа од 1912. до 1918. године, песма "Србији" била је веома актуелна.

На таласима националне опијености писали су Светозар Марковић, Ђура Јакшић, Змај Јова и многи други. Марковић је био против "ужареног родољубља", а за Ђуру Јакшића кажу да "не уме да пише химне". Змај Јова је оставио познату "Јутугунску народну химну".

Историја се – и у вези са химном – понавља. Србима, који су тако дуго жудели за химном, било је суђено да до ње дођу случајно. Без конкурса, без жирија, без награде... Током лета 1872. године млади кнез Милан Обреновић, после стицања пунолетства, одлучио је да се ослободи намесништва и "загосподари" Србијом. За ту прилику је од Јована Ђорђевића, угледног драмског писца, поручио комад са историјско-родољубивом садржином и "династичким духом". Сладољубиви Ђорђевић је убрзо припремио драму "Маркова сабља". По свом садржају, Ђорђевићева драма даје пресек српске историје у претходна четири века, а за главне јунаке има Марка Краљевића, Вилу и Певца (гуслара певача). И тако, Марко сања, Певац подсећа на победе и поразе из прошлости, а Вила најављује славну будућност под кнезом (касније краљем) Миланом Обреновићем. На сцени, Срби се окупљају око слике младог владара, "узданице рода" и клићу процвату Србије. У Србији царују вера и закон, наука је на високом нивоу, рад чисти тело и душу, млађи старије слушају, а "старији свог млађег пазе". Око тог млађег, који стиче пунолетство врти се сав просперитет српског народа. Умешни Јован Ђорђевић у завршну сцену "убацује" и химну младом владару, а њу "најављује" Вила овим речима: "Ближи се, ближи, то срећно време! Бачено семе брзо сазрева. Ево чуј!"

Иза позорнице се чује весела музика која прелази у химну династу, састављена од две строфе, које гласе:

Боже правде, ти што спасе
Од пропасти досад нас!
Чуј и од сад наше гласе,
И од сад нам буди спас!
Моћном руком води, брани
Будућности српске брод;
Боже спаси, боже храни
Српског кнеза, српски род!

Једна воља да задахне
Сложна срца, боже дај!
Па да српству зора сване,
Дугој беди дође крај!
Да нам сину лепши дани,
Да слободе сазре плод;
Боже спаси, боже храни
Српског кнеза, српски род!

Та премијера Ђорђевићевог комада "с певањем и пуцањем" изведена је у Народном позоришту у Београду, 10. августа 1872. године, на прослави пунолетства и ступања на престо кнеза Милана Обреновића. Музику за "Маркову сабљу" и мелодију химне "Боже правде" компоновао је Словенац Даворин Јенко, који је годину пре тога дошао у Београд. "Маркова сабља" је на домаћој сцени извођена око тридесет пута, а било је гостовања и изван Кнежевине, нарочито у Војводини. Касније, Ђорђевић је повремено оптуживан за плагијат, али све се на томе завршило. Наиме, неки критичари (Ђорђе Малетић, песник и драмски писац), приговарали су да "Маркова сабља" има сличности са Стеријиним делом "Сан Краљевића Марка". Тако се свечано интонирани песма "Боже правде" винула у сазвезђе државних симбола.

Године 1882. Србија постаје краљевина, а Милан, разуме се, краљ. Јован Ђорђевић, "човек за сваку прилику", убрзо је "Маркову сабљу" прилагодио потребама нове краљевине и младог краља. Прерађена песма "Боже правде", постала је прва српска званична химна. Уместо "српског кнеза", стајало је – "српског краља". Мелодија је остала по замисли Даворина Јенка, па је тај Словенац постао аутор и друге националне химне Јужних Словена. Химна се свидела скоро свима.

Но, ту проблем није био решен. Времена на Балкану била су опасна. Општа превласт Аустроугарске косила се са интересима Србије. После женидбе краља Александра дворском домом Драгом Машини и афере око њене лажне трудноће, краљеви политички противници отпочели су припрему завере против њега. Када им је намера успела у ноћи између 28. и 29. маја 1903, угасила се династија Обреновића.

Са доласком Петра Првог (1903) отпочео је процес постепеног завођења парламентаризма у Србији. Обновљене су многе грађанске слободе и дат нови полет политичким странкама. У оквиру преласка са старог на ново, "неподобна" је била и дотадашња химна "Боже правде", па је наредних шест година (до 1909), Краљевина била без химне. За то време се у Србији "трагало" за химном по мери нове династије. У међувремену, прихваћена је, а потом одбачена, песма Алексе Шантића (1906). За разлику од Шантића, око чије песме су се ломила копља, а он славно пропао, Лаза Костић је био нешто боље среће. Због наклоности краља Петра Првог, код кога је често вечерао и водио дуге угодне разговоре, није много нападан за песму која је одбачена од оцењивачке комисије Министарства просвете и црквених послова.

Ђорђевићев химнични спев, после девет година од његове смрти, дефинитивно је потврђен о Петровдану 1909. године, поводом 65. рођендана "краља ослободиоца". На пиједестал званичне српске химне враћа се заједничко дело Јована Ђорђевића и Даворина Јенка. Додуше, песма "Боже правде" доживела је још једну малу "преправку", па су завршни стихови гласили:

Краља Петра, боже, храни,
Моли ти се српски род.

Та химна пратила је српске војнике у балканским ратовима и Првом светском рату. С њом се гинуло на српским и савезничким војиштима. Певала се и у молитвама за српски народ по енглеским црквама. За прославу Видовдана 1916. у Енглеској је растурено 300.000 примерака српске химне. Енглезе је то подсећало на дух њихове химне, која је такође нека врста молитве Богу.

Стварањем нове, заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца (1918), на предлог Станислава Биничког, од делова српске, хрватске и словеначке химне сачињен је потпури. Почетни и завршни став узети су из химне "Боже правде", а средишњи део чинили су стихови из "Лијеле наше" и словенске химне "Напреј, застава Славе". Иако је формула "троимена држава – троимена химна" у почетку имала подршку, статус химне, за разлику од грба и заставе, није детаљније уређен правно-политичким актима нове државе. Но, то решење је показало необичну виталност, па се одржало све док је трајала и Краљевина. Мењали су се једино поједини стихови. Преуређена је тако што се придев "српски" свуда замењује придевом "наш", па у поменутој Ђорђевићевој химни више није било српско – ни краљ, ни брод, ни краљевина, ни род. А онда, након промене имена државе у "Краљевина Југославија" (1929), поново је покренуто питање примереније химне, али се до бољег решења није дошло. Занимљиве су биле та-

да речи песника Јована Дучића, чија се књижевна и дипломатска слава ближила врхунцу. Он је оштро протестовао због тог решења: "Трострука химна је била одиста најгори избор јер је неједнака и по мелодијској фрази, и по стиху, и по духу самог текста." По његовом мишљењу, само је химна Србије права химна ("хвала и молитва"), а да су хрватска и словеначка химна "само народне песме". Упорно се залагао за нову химну.

У ослободилачким ратовима Србије настале су две веома популарне химничне мелодије "Марш на Дрину" и "Тамо далеко". Прва се и до данас спомиње када се говори о химни Србије. Њу је компоновао Станислав Бинички после значајних победа Српске војске на Церу (1914). Заједно са оркестром Краљеве гарде, чији је био диригент, пронео је слободарски дух српског народа не само на бојиштима, већ и кроз пријатељске земље које су примале и видале српске рањенике. Та "полетна мелодија" дуго није имала речи, па је почела да пада у заборав. За њен други живот заслужан је редитељ Жика Митровић, који је 1964. снимio филм "Марш на Дрину". Више нових песника писало је речи за "Марш на Дрину". С тим у вези, Добрица Ћосић је једном приликом рекао: "То је марш којим је једна генерација... једна народна војска, ослободилачка, али сва искрвављена, марширала у историју света, у свој, до тада, врхунски национални подвиг. Тај војнички марш је часна, скупа, победничка песма."

Е : Х И М Н А , З А С Т А В А И Г Р Б

Генеа песме "Тамо далеко" још није до краја истражена. Дабоме, она је настала за време Првог светског рата, током повлачења српске војске и њеног боравка на Крфу. Спомиње је Стеван Јаковљевић у другом делу "Српска трилогија". Познато је да песма има неколико верзија, па самим тим и аутора. Заједничко им је да постоје иста идеја и исти мотив. Између два рата песма је била веома популарна у свим српским крајевима, а њена пријемчивост задржала се до данашњих дана.

На почетку осме деценије прошлог века, упоредо са сличним иницијативама у другим срединама, и у Србији су вођени разговори о републичкој химни. Сматрало се да није потребно расписивати посебан конкурс, већ се одредити за једну од популарних патриотских песама. Најчешће се спомињала мелодија Биничког "Марш на Дрину", а у "резерви" је стајала песма "Ој, Србијо, мила мати". У тадашњој друштвеној клими приговарало се да те и сличне песме "увећавају" талас српског национализма. Било како било, разговори о републичкој химни у Србији завршени су без конкретних резултата. У Уставу Србије говорило се о застави, грбу и другим знамењима, а о химни пише "да се утврђује законом" (чл. 7).

Најзад, после свега што се збило на југословенским просторима у "крвавом ратном распаду", Србија је вратила своју државност са свим битним атрибутима. Уз заставу и грб, добила је и химну – идентитетски знак нације и њено препознавање,

вапај у невољи, поклич у боју, саборно окупљање, радост празника, завет. Попут многих других, велики део српског народа, као верници, доживљавају своју химну као молитвену. Српска заветна химна "Боже правде", већ у самом наслову, а онда на челу првог стиха, уз Божје име, истиче посебан атрибут – Правду. У наредним строфама исповеда моћ Божје руке "као промислитеља људи, судбина и будућности", да би успела молитва да буде "предвођитељ, бранич и капетан српског брода" у будућим бурама светске историје. Истиче се заветна снага слоге, изузетно важна за Српство, оптимизам да "заслужени гнев замени благословом", да Бог "благослови Србину село, поље, њиву, град и дом (породицу)". Шеста строфа сведочи о српској (његошевској) самосвести да је "живот борба непрестана и да српски ход кроз историју води ка победи уз помоћ Бога Правде". Завршна строфа српске химне заокружује молитвену атмосферу у којој се молитвом тражи да "Бог Правде буде прва и последња одбрана српског рода". Српска химна није слављење Краља, већ молитва Богу. Она има свој смисао и без Краља. Пошто се у пракси јављају и верзије у којима се Краљ више и не помиње, ево комплетног текста химне "Боже правде":

Боже правде, ти што спасе
Од пропасти досад нас,
Чуј и од сад наше гласе
И од сад нам буди спас!

Моћном руком води, брани
Будућности српски брод,
Боже спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род!

Сложи српску браћу драгу
На сваку дичан, славан рад:
Слога биће пораз врагу,
А најјачи српству град!

Нек на српства блиста грани
Братске слоге златан плод,
Боже, спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род!

Нек на српско ведро чело
Твог не падне гњева гром,
Благослови Србу село,
Поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани,
К победи му води ход,
Боже спаси, Боже, храни
Српског Краља, српски род!

Из мрачног сину гроба,
Српске круне нови сјај,
Настало је ново доба,
Нову срећу, Боже, дај!

Краљевину српску брани,
Петвековне борбе плод,
Српског Краља, Боже, храни,
Моли ти се српски род!

Химна за поздрав и понос, да се њоме дичимо и у њеном тексту вазда (про)нађемо. ■

Крсман МИЛОШЕВИЋ

Д Р Ж А В Н А З Н А М Е Њ А С Р Б И Ј

ЗАСТАВА

У НЕДРИМА ИСТОРИЈЕ

Појава застава међу Србима следи општу развојну линију европске вексилологије и хералдике, која има квалитет древног, али се пре свега ослања на бурно доба које је трајно обележио историју Старог света, са последицама које трају до данас и на овај или онај начин управљају нашим судбинама. То је било време крсташких ратова.

Иако позив Папе Урбана II, упућен из Клермона 1089. године, на поход за ослобађање Светог гроба није садржавао експлицитно упутство да се окупљена хришћанска војска означи знамењем крста, извесно је да је мотив крста био видни знак оних који су се позиву одазвали. И то пре у духу у коме је Папа говорио, односно "узимања на себе крста" дужности и судбине, него као конкретног обележја припадања или сврставања, било националног, територијалног или војног. Ана, кћи василевса Алексија Комнина, описујући штитове крсташа, наводи детаље њихових металних украса, али не помиње било шта што би могло представљати хералдички мотив или препознатљиву системску амблемску форму на одећи или оружју крсташа. Ипак, током опсаде Антиохије 1018. године помиње се да су виђене различите једнобојне заставе којима су располагали заповедници и које су, по свој прилици, имале сигналну функцију.

■ ДУШАНОВ БАРЈАК

О средњовековним заставама Срба зна се мало. Изгледа да је најстарији помен о застави наводна молба зетског краља Михаила из 1078. године римском папи да му дарује стег и огртач. Готово 170 година касније наилазимо поново на помен заставе, и то поводом тешког пораза који је краљ Урош доживео од Мађара, када су заробљени и краљев стег, о чијем изгледу нема никаквог податка, и сам владалац.

Нешто више сазнаје се из пописа поклада краља Владислава у Дубровнику 1281. године, где је записано да је у њему била и једна заставка од црвене и плаве тканине. У цркви сремског села Моровића чувала се једна стара заставка, коју су неки стручњаци сместили у време владавине краља Уроша I, на чијој је једној страни била икона св. Димитрија, праћена мотивом сунца и Христовим именом, а са друге стране икона Арханђела Михаила. Та је заставка тешко пострадала током последњег светског рата, и на њој се данас назире само неразговорни трагови.

Драгана Самарић, која се код нас најсистематичније бавила вексилолошким темама, наводи у својој књизи *Војне заставе Срба до 1918.* српску властелу Продана, Владимира и Витоми-

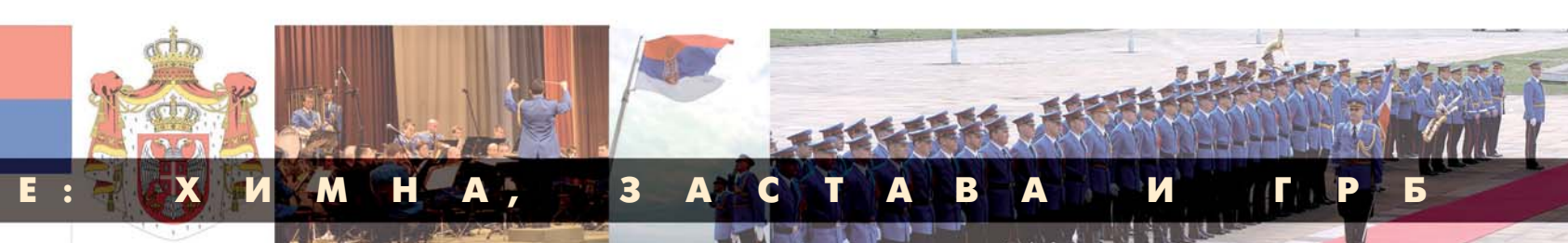
ра, који су 1323. године под заставама опустошили Конавле, Требиње и Драчевицу. За краља Стефана Уроша Дечанског зна се да је 1326. године упутио посланство мамелучком султану у Александрију, од кога је добио на дар жуту заставу. Код мамелука је жута боја сматрана прерогативом владара, и мисли се да је можда војска дечанског краља под том заставом извојевала своју историјску победу код Велбужда над Бугарима, четири године касније. По предању, та се заставка чувала у Котору и износила само о празнику градског патрона светог Трифунана.

На основу одредбе о праву стегоноше на "приселицу", односно на стан и боравак, у Душановом законику (члан 155), можемо поуздано тврдити да је српска војска тог времена користила стегове, односно заставе, али како су оне изгледале, и даље можемо само претпостављати. Такве претпоставке се углавном заснивају на две заставе сачуване у Хиландару, од којих се једна традиционално назива Душановом. Та је заставка троугаоног облика, и шивена је од делова наранџасте, жуте и зелене тканине; на њој је препознатљив мотив крста са три антене, од којих су горња и доња краће, а средња дужа.

Наши средњовековни нумизматички извори не могу се поуздано користити за вексилолошку идентификацију. Нису у праву када претпостављају да штит са тракама на новцу Вука Бранковића представља његове заставе; у таквом облику

Е : Х И М Н А , З А С Т А В А И Г Р Б

заставља се никада није приказивала на савременом кованом новцу, нити је уопште имала значај и функцију грба, чак и када је био у питању сакрализован објекат, као чувени "орифлам" (златни пламен) Карла Великог или "гавранова застава" викиншких освајача Британије. Међутим, сфрагистички извори, посебно они коњанички печати босанског порекла, могу да нам омогуће изванредан увид. Тако печати краљева Твртка I и Стефана Остоје приказује заставе са крстом, а печат краља Стефана Дабичића приказује хералдичку заставу, изведену из грба, са косом траком и шест кринова. За Стефана Томаша зна се да је од папе, слично некада зетском краљу Михаилу, тражио да му пошаље заставу као знак подршке. Један сачувани печат српске деспотице Ангелине Бранковић („света мајка Ангелина“) приказује анђела који држи заставу са мотивом двоглавог орла.

Конечно, портолани, поморске карте, омогућавају да вексилолошки мотив допунимо битним сазнањем о бојама. За историју српске вексилологије посебно је важан портолан Анхелина Дулсерта из 1339. године, где се над ознаком за Скопље види жута застава са црвеним двоглавим орлом и натпис *Серуја*. Сазнање о жутој застави, коју је Стефан Дечански примио од египатског султана, и податак да је црвени двоглави орао био привилегија ромејских севастократора, отвара широке могућности за претпоставке, али за сада не и за чврсте закључке.

После пада српске деспотовине под турску власт, о заставама у Србији и код Срба влада мук! Повремене подаци о крсташким заставама Јована Капистрана под Београдом, или о стегу Јована Ненада у Поморишју, недовољни су да би се на основу њих могло ишта одређеније рећи о српској вексилологији с краја 15. и током 16. века. Поготову се не може говорити о државној вексилологији, јер српске државе, у најширем смислу речи, нема! Има, међутим, бројних помена о заставама, стеговима, барјацима, под којима делују хајдуци, ускоци, разне оружане чете, појединци и јединице у сталној или повременој служби нових господара овог дела Балкана. То су племенске, личне или војне заставе. И оне, иако део општег вексилолошког проучавања, неће оставити видног трага на потоњу историју српске заставе.

■ **УСТАНИЧКИ ПОЧЕТАК**

Нова српска вексилолошка историја започиње у исто време са обновом српске државности, односно са подизањем Првог српског устанка 1804. године. Висока Пор-

та била је у то време у везу са царском и православном Русијом, Наполеон је кренуо у поход и Турска му је била потребна као јака и стална претња на јужним границама Аустрије и Русије; нико није желео ослобођење Срба од турског јарма. Следствено, Срби су били препуштени сами себи. Први пут, колико је сезало памћење, Срби нису били у позицији да претходе страниј сили у походу, или да се за себе боре под страним знамењима. Били су слободни да створе сопствене иконе ослобођења и ратовања. У потрази за тим иконама, устаници су се окренули ка северу, где је, на другој обали Саве и Дунава, живело бројно српско становништво на територијама којим су владали Хабзбурзи. Као православни хришћани, били су друштвено и административно гетоизовани у односу на доминантне римокатолике. Били су сељаци, трговци, често везани обавезном службом у оквиру Војне границе према територијама под турском управом. Међу њима је било оних образованих, често изванредно обавештених и утицајних људи. Сви су они имали свој сан...

Када је 1805. године формиран Правитељствујушчи совјет, идеја о српској држави већ је пустила корен. Није познато ко је био аутор, али је први познати печат тог совјета представљао јасну изјаву о националном програму; на њему су два крунисана овална штита: на једном је крст између четири оцила, на другом отргнута вепрова глава рањена стрелом. Значење тих мотива било је сасвим јасно: више се то није тицало само оне Србије под турском влашћу, ово је било општерпско обележје! Битке су се водиле локално, али значај борбе и њени циљеви нису били ограничени територијом на којој су се одигравали сукоби! Штит са крстом између четири оцила у ствари је стари византијски ребус, настао за владавине династије Палеолог. Ауторитети се углавном слажу да је вероватно тачно читање "Краљ краљева који краљује над краљевима", или "Свети крсте помози краљу који влада над краљевима". Трансформација грчких слова "бета" у оцила догодила се почетком 14. века. Псеудо-Кодин изричито наводи да је поморска застава Царства садржала крст између оцила.

■ ВИЗАНТИЈСКИ РЕБУС

Мотиви за тај преображај остали до данас у домену нагађања. Тај византијски ребус је у Србију стигао релативно касно. Најранији налаз је полијелеј у Дечанима, дар кнегиње Милице и њених синова, а деценију касније већ га налазимо и на новцу депота Стефана Лазаревића. Када су крст и оцила од златних постали сребрни, не знамо тачно, али је неспорно да је у тој комбинацији порекло каснијих српских националних боја – црвене и беле. Та трансформација крста са оцилима у српско хералдичко знамење регистровано је као "грб српских земаља" у "Илирским грбовницима", и као поље у композитним грбовима "Илирског царства", па их је као такве преузео и Мавро Орбини, а коначно означио Павле Витезовић, додајући и поетско образложење које је Жефаровић до детаља превео: *Крст, оцила, Серблии стојат написани/ ради крста в отчествје многи пријат брани./ Ниње крсту простерту паки узјављајут/ тако, дјелом, Сервију, право називајут.*

ПРВИ СТЕГОВИ

Прве заставе и стегови устаника поседовали су локални кнежеви и оберкнежеви. За њих је својствена произвољност у бојама и мотивима, али је највећи број ипак носио неку икону праћену пригодним текстом. За многе од тих раних застава може се с приличном увереношћу тврдити да су заробљене од Турака, те да су новим власницима послужиле као пригодне борбене ознаке, разумљиве само њима, а могући извор конфузије у непријатеља.

Крајем 1804. године на заставама су почеле да се појављују и хералдичке композиције. Једна од сачуваних Карађорђевићевих застава из тог времена има плаво лице, на коме је уметнут народни грб Србије, према моделу из Жефаровићеве књиге, и бело наличје на коме је уметнута икона св. Стефана Првовенчаног. Друга заставка из истог доба описана је као свилена, зеленкасто-жута, са иконом св. Ђорђа на лицу и српским грбом на наличју.

ног двоглавог орла, а два доња грб српске нације и грб Босне! Појава двоглавог орла била је политички акт par excellence. Мада је орао миленијумски соларни симбол, древно знамење врховних божанстава неба, он у свом двоглавом виду поседује посебно политичко и хијератско значење. У народном поимању, ослоњеном на интерпретацију Жефаровићева "Стематографија" тај грб је постао знамење "Царства од Немање установљеног". Појава таквог знамења могла се тумачити само на један начин: устанички Срби су снивали обнову Немањићког царства. Штит са апокрифним грбом Босне био је само потврда да ће та обнова бити у његовим средњовековним границама! За то време, и за ту фазу устанка, то је била смело обнародовање националног програма. Чини се да у прво време то ипак није изазвало велику пажњу. Реакција ће доћи тек после 1808, када је руски канцелар кнез Прозоровски оптужио устанике да теже обнови Српског царства, питајући се да ли би у случају успеха покушали да заузму и Цариград!

Од 1808. године уочава се и појава новог типа заставе међу устаницима: заставе и стегови Карађорђа и његових војвода имају сада на лицу грбове Српске нације и "Трибалије", а на наличју царског руског орла као потврду политичке и војне заштите тог моћног православног царства. Те заставе и стегови поклапају се са увођењем првих униформи, али до 1811. године нису имали одлике система. Од тада лица заставе су црвена, са мотивом два штита над којима су шлемови са челенкама и плаво постављена златна круна, а испод паноплијуми оружја, оруђа и застава. На наличју жуте боје сада се налази велики црни руски царски орао, на чијим је грудима црвени штит са иконом св. Георгија окруженог ланцем Ордена св. Андреја Првозваног.

У позну јесен 1813. први српски устанак је био скршен. После више од девет година испуњених славним биткама, искушењима и страдањима, Србија је била поново потчињена. Порази су кумовали многи: унутрашња неслога вођа, незаинтересована Русија, осветољубива Британија и опортунистичка Аустрија. Ипак, то је био привремени пораз. Био је потребан још један напор да се постигне некакав степен суверености, макар и ограничена. Што се хералдике тиче, међутим, биће потребно још двадесет година да би оно што су устаници препознали на самом почетку устанка, добило званичну потврду. Тај посао је припао кнезу Милошу, човеку чија су лукавост и упорност биле и остале тако редак квалитет међу његовим савременицима, и још више међу потомцима тих савременика! ■

Драгољуб АЦОВИЋ

ГРБ

У НАРУЧЈУ ВЕКОВА

Државну хералдику формирају законом или уставом прописана и заштићена хералдичка знамења државе или њеног владара као изворишта ауторитета, права и правде на том простору и над његовим житељима и институцијама. Порекло данашњег грба Србије, иако мотивски изведено из средњовековне амблематике и хералдике византијског царства, посебно хералдичких знамења светородних династија Немањића и Хребељановића, ваља пре свега тражити у иницијативи и хералдици Српске православне цркве, као ризничара националних сећања и традиција, и као израз прагматичне потребе да се на преласку из 17. у 18. век хералдички дефинише појам српске нације и њеног историјског права.

На свечаном портрету патријарха Арсенија III, предводника велике сеобе Срба ка северним равницама, представљен је до тада непосведочен патријаршки грб, у коме је штит крунисан митром, украшен процесионим крстом, жезлом и бројаницама; у штиту је на златном пољу сребрни двоглави орао изнад истог таквог лава у пролазу! На патријарховој надгробној плочи у Крушедолу исклесан је грб који понавља синтагму двоглавог орла и лава, али са битном новином: на грудима двоглавог орла види се сада овални штит са часним крстом (не знамо за старији пример суперпозиције штита са крстом на грудима двоглавог орла код Срба од тог).

Обједињење карловачке и београдске митрополије, припремано још за живота митрополита Вићентија, спроведено је 1726. године

избором београдског митрополита Мојсија Петровића и на карловачки трон. Према тврђењу Димитрија Руварца, и по сведочењу Радослава Грујића да су лично видели печат митрополита Мојсија из 1725. године, значи годину дана пре избора за архиепископију, грб на њему је већ садржавао поље са крстом између четири оцила. Не може бити било какве сумње да је то поље преузето из Ритерове књиге, и да је између грба који је представљао *Imperium à Nemanide institutum* и грба Србије, односно грба са двоглавим орлом и грба са крстом и оцилима, митрополит Мојсије свесно одабрао онај који се лакше могао и разумети и бранити. Од тада црвени штит у коме је сребрни крст између четири оцила заступа и представља

српски народ као заједницу; то је грб једне вечне Србије, оне коју припадници тог народа носе са собом и у себи, Србије изван граница, трансвременске и екстратериторијалне. Њиме се Српска црква дефинисала као идеални оквир националног окупљања, а сам грб преобразила у грб српске нације.

Грб Војводства Србије, онакв какав су га хералдички усвојили и дефинисали учесници Мајске скупштине, ушао је у царски хералдички репертоар преко посебне и наменске хералдичке дефиниције његовог грба као Великог Војводе Војводства Србија. Тај грб се заснивао на грбу нације (на црвеном пољу сребрни крст између четири златна оцила бридовима ка патибулumu крста), а у формалној употреби, о чему најбоље сведоче савремени папири асигнати – заузимао је место на грудима царског црног двоглавог орла, окружен ланцем Ордена златног руна. У самосталном облику, изван контекста грба Великог Војводе, грб Војводства приказивао се кнежевски крунисан и заогрнут кнежевском порфиром; уместо Златног руна, штит је понекад окружен неидентификованом црвеном орденском лентом, са такође неидентификованим црвеним Георгијевским крстом. У таквом виду, али на грудима царског двоглавог црног орла, може се видети у реверсу заставе Војводства Србије из 1848. године. Идентичност грба са крстом и оцилима, кнежевске круне и порфире, са савременим грбом вазалне Кнежевине у саставу Османског царства, вероватно је узроковала потребу да се истражи маштовитији начин хералдичког приказа нове стварности.

■ ПОРЕКЛО МОТИВА

Већина аутора у хералдичкој литератури слаже се са тврдњом да се основни мотивски репертоар раних грбова може извести из неколико системских извора. Први је морфологија штита и цртеж који на његовој површини формирају метална ојачања. Други је елементарна подела поља штита на велике повр-

ПРЕПОРУКА И ЗАКЉУЧАК

На основу постигнутог договора лидера парламентарних странака, Народна скупштина је, на заседању од 17. августа 2004. године, донела Препоруку о коришћењу грба, заставе и химне Републике Србије. Полазећи од фактичке немогућности да до промене државних симбола Србије дође без уставом прописане референдумске процедуре, законодавци су се послужили истом врстом правне досетке, која је коришћена приликом доношења сличног документа о застави Србије. Тако је поменута Препорука "препоручила" да се до коначног утврђивања државних симбола Србије користи грб утврђен Законом о грбу Краљевине Србије од 16. јуна 1882, и то у два нивоа (као Велики и Мали грб, под чим се подразумева да Велики грб садржи Мали грб допуњен крунисаном порфиром, док се Мали грб састоји само од крунисаног хералдичког штита). Нови блазон исправља мањкавости блазона из 1882: Велики грб јесте црвени штит на коме је између два златна крина у подножју двоглави сребрни орао, златно наоружан и истих таквих језика и ногу, са црвеним штитом на грудима, на коме је сребрни крст између четири иста таква оцила бридовима окренутих ка вертикалној греди крста. Штит је крунисан златном круном и заогрнут порфиром везеном златом, украшеном златним ресама, увезаном златним гајтаном са истим таквим кићанкама, постављеном хермелином и крунисаном златном круном. Мали грб јесте црвени штит, на коме је, између два златна крина у подножју, двоглави сребрни орао, златно наоружан и истих таквих језика и ногу, са црвеним штитом на грудима, на коме је сребрни крст између четири иста таква оцила бридовима окренутих ка вертикалној греди крста. Штит је крунисан златном круном. Истом Препоруком утврђено је да постоје два вида заставе: Народна застава јесте хоризонтална тробојка са пољима истих висина, одозго на доле: црвена, плава и бела. Државна застава јесте хоризонтална тробојка са пољима истих висина, одозго на доле: црвена, плава и бела, а преко свега, центра помереног ка јарболу за 1/7 укупне дужине заставе Мали грб Републике Србије. Пропорције заставе су 3:2. Поред заставе, Препоруком су утврђене и стандарте председника Републике и председника Народне скупштине. Прва задржава основни модел ранијих стандарти шефа државе: хоризонтална тробојка која, унутар беле бордуре са наизменичним низом плавих и црвених троуглова теменима упоље и са по једним црвеним делтоидом у сваком углу, има поља истих висина, одозго на доле: црвено, плаво и бело, а преко тих поља Велики грб Републике Србије. Друга је хоризонтална тробојка са пољима истих висина, одозго на доле: црвено, плаво и бело, а преко тих поља Велики грб Републике Србије. Обе стандарте су квадратне форме. На основу Препоруке, Влада Републике Србије донела је Закључак о употреби грба, заставе и химне Републике Србије.

Скупштина Републике Србије је 18. августа 2004. године усвојила Препоруку, а Влада Србије пречишћен Закључак о употреби државних знамења до доношења новог Устава!

Државно раздвајање Србије и Црне Горе, као последица црногорског референдума из маја 2006. године, поново је акуелизовало државне симболе Србије.

шине (хоризонтална, вертикална или дијагонална, зракаста или унакрсна) диференциране контрастним бојама. Трећи је протохералдички фондус амблема, са посебним значењем на територијалном нивоу, односно у исповедном, родовском или персоналном систему симболичних представа (крст, крин, тамге, алузивни и асоцијативни амблеми). Четврти је посебна категорија мотива, чије је асоцијативно значење трансвременско и транстериторијално; ту сасвим специфично спадају представе орла, лава, вука, медведа и змаја.

Са становишта занимања за проучавање српске хералдике, посебан значај имају трећа и четврта група извора, а у контексту теме овог текста мотиви које ћемо настојати нешто детаљније да прикажемо: из групе протохералдичких извора: крст, крин из групе трансвременских извора: орао.

Орао је отеловљена слика моћи. Владар неба, оштрог ока, коме ништа не промиче, брз, храбар и немилосрдан, освајач висина и ловац без мане, орао је парадигма природних врлина, слободних од закона, својствених, а не стечених, оних којима се човек може само приближити, никада достићи. Отуда је орао идеална веза између царства висина и земаљских владалаца, а сам орао амблем посланства богова људима и оних међу људима који су власни да такво посредовање и таквог гласника приме, јер се од осталих људи разликују колико се и богови разликују од свих људи заједно и од било ког човека посебно. О томе пева Пиндар, славећи орла који стоји на Зевсовом жезлу и његову вољу преноси и саопштава људима.

Хералдичка представа орла изразито је стилизована. Орао подразумева симетрију, и од тога одступа једино пред-

става главе орла, која је увек окренута на једну страну. Крила су му, по правилу, раширена, врхова подигнутих или опуштених, али се то блазонира посебно само у том другом случају, и то као орао у полету. Кљун и канце се приказују хипертрофирано, у ста-

ријим примерима кљун је затворен, а канце су обично са три чапорка, касније кљун је отворен, дуг и вијугав језик исплажен, а чапорака обично има четири. Кљун и канце орла хералдика назива *оружјем*, и њихову боју или метал увек посебно наглашава. Старији хералдички извори генерално не разликују разне врсте орла или птица грабљивица, и све хералдичке стилизације тих птица потпуно су идентичне реминисценције прехришћанског и протохералдичког времена у парахералдичко знамење. Хронолошки најранија појава двоглавог орла у византијском гравитационом подручју био би рељеф са парапетне плоче од црвеног шиста из Старе Загоре, из 1011. века, али статус и улога тог рељефа нису разјашњени. Фрагмент епистила темплона светогорског манастира Ватопед из друге половина 10. века, на коме је орао крунисан и заузима средњу висинску зону, чини се да говори да је у питању амблем који већ има посебан статус међу другим амблемима и да његово присуство на таквом месту не може бити случајност. Слични примери су регистровани у Акрониону и Севастiji у Малој Азији, у цркви Панагије Крине на Хиосу, у манастиру св. Луке у Фокиди и у цркви Богородице у манастиру Липс. Вероватно најстарији ликовни приказ тог мотива у директној вези са иконичком сликом василевса јесте кружни камени рељеф из Афродизије у Малој Азији, из 12. века, на коме је приказан Јован II Комнин на супедиону, где се јасно виде главе двоглавог орла. Већ је поменуто да се као мотив на одећи орао, можда двоглави, помиње и код Константина Порфирогенита, и касније код Псеудо-Кодина. Ипак, уз извесну резерву: ако је порекло византијског текста од кога је начињен плувијал папе Бонифација VIII тачно одређено, онда би комбиновање на јединственој тканини три мотива различитог ранга (златни двоглави орлови, грифони и две осврнуте птице) на материји типа "коласте аздије" говорило у прилог претпоставци да у 13. веку двоглави орао у Византији има јасне хијерархијске конотације, али да у то време још није "знамење над знамењима". Чини се да је статус двоглавог орла у 13. веку лакше пратити у немањихкој Србији него у самом Ромејском царству. Уобичајени модел представљања владара у нашем средњовековном сликарству подвлачи њихов статус у хијерархији васељенског царства, отуда двоглави орао на одећи владара, у фрескодекорацији владарских задужбина, на царским поклонима. Поред одеће владара, где је стандардна представа двоглавог орла у злату на црвеној подлози, од Стефана Првовенчаног до краља Душана двоглави орао је најчешће црвен, чиме се дефинише достојанство ромејског севастократора, који је у васељенској хијерархији стајао изнад српског краља. То је раз-

лог појаве црвених орлова у подејама Богородице Љевишке или Жиче, те на шаторима деспота и севастократора, али и разлог због кога су се исти такви орлови нашли и на даровима које је краљ Милутин послао капели св. Николе у Барију. Може бити и да је двоглави црвени орао на застави над Скопљем у портолану Анхелина Дулсера истог порекла, и да Дулсеров податак о њему потиче из времена пре преузимања царске титуле. У доба српског царства уочава се значајна амблематска иновација, јер двоглави орао почиње да се појављује у новој колористичкој синтагми: бео на црвеном пољу. О томе посебно убедљиво сведоче бројне фреске, из којих би се могло закључити да је верзија деспотског знамења које описује Псеудо-Кодин, са бисерним орловима на црвеном пољу, преузета као знак сасвим својствен деспотском достојанству у српском царству. Чини се да о томе сведоче и неки други примери, као што је Јеванђеље бугарског цара Ивана Александра из Британског музеја, на коме је приказан царев зет Константин, син српског севастократора Дејана, и сам српски деспот по инвестири добијеној од цара Душана, одевен у тамноцрвену хаљину, украшену белим двоглавим орловима. У Бугарској је, иначе, двоглави орао много ређи мотив него у Србији.

Поред старијег рељефа из Старе загоре, неизвесног значења, ваља поменути и рељефну представу двоглавог орла у Мелнику из 13. века, који се повезује са Алексијем Славом и његовим уздицањем на деспотство, и капител са двоглавим орлом из доба Михаила Шишмана. Први нумизматички трагови су на новцу царева Георгија Тертера и Михаила Шишмана, потом и видинског цара Ивана Страцимира. На фрескама, минијатурама и иконама ретке представе личности у одећи украшеној двоглавим орловима не приказују форму "коласте аздије", већ слободне фигуре орлова, или фигуре орлова компоноване као део текстилне декорације унутар флоралних преплета или венаца. Ваља такође запазити да се мотив "коласте аздије" у Србији после пада Царства враћа црвено-златној формули.

Нумизматички извори мотива двоглавог орла у средњовековној српској држави релативно су бројни и добро документовани. Као дефинисани хералдички мотив двоглави орао се јавља на новцу деспота Угљеше Мрњавчевића и на новцу деспота Стефана Лазаревића. На динару деспота Ђурђа Бранковића приказан је у аверсу шлем са челенком, у којој је двоглави орао између два рога. У домену сфрагистике прва појава двоглавог орла на штиту као грба српске државе налази се на престоном печату краља Твртка I. На једном печату деспотице Ангелине Бранковић

Д Р Ж А В Н А З Н А М Е Њ А С Р Б И Ј

из 1479. године двоглави орао се види на застави коју држи анђео. Мотив двоглавог орла се налази и на идентичним печатима деспота Ђорђа Бранковића из 1492. и Јована Берислава из 1505, односно на печату деспотице Катарине Баћањи из 1542. године. Двоглави орао се појављује на накиту, утензилијама, украсним предметима, посућу, на архитектонским споменицима, каменој пластици, и – посебно на металним хоросима цркава и манастира (Дечани, Марков Манастир, Лесново). У хроници сабора у Констанци Улриха фон Рихентала деспот Стефан је представљен грбом са сребрним двоглавим орлом. У постнемањићком добу мотив двоглавог орла преузима великашка породица Црнојевића, о чему је остало импресивно сведочанство, пре свега у каменој пластици старог Цетињског манастира, на позлаћеном сребрном печату са оснивачке повеље Манастира и у инкунабулама Цетињске штампарије. Тај је орао у полету, крунисан, понекад окружен шестокраким звездицама и опремљен иницијалима и сиглама. На заставицама *Октоиха* појављују се и два анђела као чувари грба, а најчешће се око штита вије увезани флорални венац. Потоње хералдичке интерпретације грба Црнојевића сагласне су у погледу црвене боје поља, али се међусобно разликују у два важна издања: орао није у полету, већ у стандардној пози подигнутих крила, орао је најчешће златан и крунисан, али се јавља и као црн и као сребрн. У црном издању подсећа на познатог двоглавог орла са шестокраком звездицом између глава са печата Ђерђа Кастриоте Скендербега, који се конвенционално и, сходно потоњој хералдичкој пракси дефинише као црн, мада се разлог за такву варијанту грба Црнојевића можда може пре наћи у чињеници да су познији састављачи грбовника имали у виду алузивно и сугестивно указивање на презиме династије. Да је у постнемањићкој Црној Гори двоглави орао сматран грбом Немањића и средњовековне српске државе има много доказа. То је сећање надживело пропаст средњовековног суверенитета и потоњих аутономија, на шта указује грб са двоглавим орлом у полету, који у канцама држи уколутану змију на бунарском камену манастира Подстрог у Подмаинама код Будве, а потиче из најпознијег доба 17. века. У предлошку митрополита Данила царском Министарству спољних послова у Санкт Петербургу из 1715. године мотив главног штита грба Црне Горе крунисани је двоглави орао у полету. После 1749. године, када је двоглави орао (са крстом између глава или без њега) унет у "Печат целе Црне Горе", па до његове хералдичке стан-

ОБНОВА ИСТОРИЈСКИХ ЗНАМЕЊА

Прослава 600-годишњице Косовске битке и распламсавање политичких и међунационалних сукоба подстакли су на самом почетку последње деценије 20. века многобројне иницијативе за измену државних симбола Србије. После опширне, каткад жучне, дебате у јавним гласилима, Влада Србије је образвала комисију са задатком да дефинише предлог грба, заставе и химне Народној скупштини. Комисија се, са огромном већином гласова, определила за обнову историјских државних знамења: грб са садржајем штита из грба Краљевине Србије од 1882. године, тробојну заставу без икаквог додатног мотива, и химну "Боже правде".

Стандарда Председника Републике Србије

Средњи век и однос према вери нису допуштали у том погледу претерану слободу. Занимљива позна ресуреција *вита* у српској хералдици може се видети у грбу наводних потомака средњовековних Бранковића грофова Бранковића од Јајца и Бјеле, где се у 4. квартуру грба из 1746. године налази на црвеном пољу сребрни крст између четири исте такве *вите*.

Крст између четири оцила се у Србији јавља изненађујуће касно и дискретно. Први познати случај регистрован је на украсним ланцима за вешање полијелеја манастира Дечани, дару кнегиње удове Милице и њених синова. Мада постоји мишљење да, у ствари, и није реч о оцилима него о инциденталној шари добијеној употребом типског ливарског и ковачког алата, делимо став да је можда типски алат коришћен за добијање одређене форме, али да се та форма желела, а да није настала случајно и само због декоративних разлога. Ни друга регистрована рана појава крста са оцилима код нас није без контроверзи. Реч је о оболу Стефана Лазаревића, на коме се види крст између четири месецолика амблема, који би, по аналогiji са потоњим графичким интерпретацијама, могли бити и сасвим банализована обла оцила.

Од знамења Српске православне цркве, преко амблематике и хералдике Првог и Другог српског устанка, до проглашења

дардизације 1841. године, то је стални и основни хералдички мотив црногорске државе као баштиника средњовековног српског царства. Тај ће мотив трпети само измене које су везане за ознаке државног достојанства (скиптар, орб, кнежевска, потом краљевска, круна са тракама), и биће комбинован суперпозицијом штита са лавом у пролазу.

■ ХЕРАЛДИКА КРСТА

Хералдика разликује више од две стотине типова хералдичких крстова, који се посебно блазонирају; од њих, у стандардни репертоар европске хералдике улази око шездесет. Први векови у развоју грбова, међутим, уопште не познају ту плетору форми и детаља, и крст третирају као препознатљив хришћански знак, чија ликовна интерпретација зависи пре свега од расположивог простора на штиту и уметничког сензибилитета мајстора (сликара или занатлије) коме је поверено његово аплицирање. Отуда се у хералдици релативно касно јављају иновативне и маштовите форме крста, изван оних који су током векова смишљени за литургијске или декоративне потребе.

Кнежевине Србије, крст са четири оцила прерастао је у симбол који је више од грба. Отуда потреба да се оживи његов ребусни контекст и, чини се, неисцрпна енергија да се изналажењем нових и новијих читања активира његово скоро магијско зрачење. Значај тог грба за Србе и међу Србима уочили су доста рано аустријски и угарски ауторитети, па се мотив крста са оцилима налази у грбовима дарованим породицама неколиких српских граничарских официра (Продановић од Ужичке Каменице, Милинковић, војвода и барон Стефан Петровић Книћанин), а од 1849. до 1860. године то је и грб Војводства Српског, или Војводине.

Само оцило се најраније јавља у српској породичној хералдици као мотив у грбу литванскомалоруског рода српског порекла Деспот Зеновић, потом у грбу барона Јосифа Лазарића од Линдара, а најмлађи случај је грб Слободана Роберта Шукића из Аустралије, регистрован у College of Arms у Лондону. И сам облик оцила био је предмет занимања истраживача. О мотиву оцила у западној европској хералдици писао је др Ото Нојбекер, који прву појаву оцила у једном западном грбу смешта у 1334. (уз ограду да грб можда потиче још од 1266!).

У српској хералдици крст са оцилима, као *грб нације*, налази се у бројним варијантама и подваријантама. Лишени било каквог националног хералдичког ауторитета, Срби су свој национални грб тумачили пре у складу са утиском и осећајем него са било каквим захтеваним хералдичким стандардом или прописом. Отуда се крст јавља и као *шапаст*, ређе као *скраћен* или *грчки*, оцила као обла и угласта, отворена или затворена, као антропоморфни полумесеци, сечива халебарде, као мање или више препознатљива слова; боја оцила варира од сребрне, преко златне до *челикасте*. Боја поља је константна, црвена, осим у случају актуелног грба Српске православне цркве, где је поље бело, а крст са оцилима златан, чиме се емулира синтагма *Небеског Јерусалима* (*Јерусалим од злата и сребра*). У једном краћем времену на краке крста аплицирају се мач и јубиларне године оба српска устанка.

■ НЕДОУМИЦА ОКО КРИНА

Вероватно ниједна хералдичка тема није изазвала толико контроверзи и недоумица као што је то случај са крином (љљаном). Разлог за то је бар трострук: у питању је изванредно раширен мотив, чији се значај и домен примене протеже далеко изван граница саме хералдике, а у географском смислу је готово свеприсутан, део је хришћанског култа Богородице, најзад, представља привилеговани амблем француских краљева и део њихове владарске идеологије на челу једне европске и светске силе.

Говорећи о распрострањености, Мишел Пастуро помиње месопотамске печатне цилиндрице, египатске барелефе, микенску грнчарију, сасанидски текстил, галски и мамелучки новац, индо-

Стандарда Председника Народне скупштине Републике Србије

нежанску одећу, јапански мон, догонске тотеме. Хералдичка стилизација криновог цвета, која се не слаже сасвим са ботаничком дефиницијом, основ је теорија које извор мотива траже изван света флоре (трозубац, врх копља или стреле, бојна секира, пелта, силуета голуба, и сл.). Данас је, ипак, углавном широко прихваћено мишљење да је у питању цвет, и то врста ириса (*Iris pseudoacorus*).

Слика крина у српским грбовима, колико год била честа изван формалног оквира површине штита, јавља се доста позно с обзиром на општу динамику ширења хералдичких слика код нас. Поред грба Котроманића, о чему ћемо нешто даље, налазимо га јасно дефинисаног на грбу деспота Стефана Лазаревића (на хералдичком печату са *Милешевске даровнице*), те на веома сличном печату Ђурђа Бранковића из 1428. године. У том времену кринови на штиту не могу се сматрати изразом вазалства према Угарској, јер је до тада у угарској хералдици анжујске кринове Карла Роберта и Лудовика Великог већ заменила амблематика луксембуршког дома. На западу, међутим, мотив крина се повезује са Србијом од средине 15. века, управо у уверењу да је реч о угарским вазалима од времена Анжујаца. Тако се у спису Ханса Буркграфа из 1452. "српском цару" приписује наредни грб: штит расцепљен, десно на црвеном две златне греде, лево црвено посуто златним криновима, а у грбовнику из 1535, за који се мисли да је могао настати преписивањем *Милтенбершког грбовника*, приписан је "српском цару", грб који се од претходног разликује само у томе што је лева половина штита плава уместо црвена.

Питање хералдичког крина и његово постојање на регалијама у Србији може се релативно конзистентно пратити као део владарске идеологије и као пракса позивања на легитимитет. Отуда се регалије са крином чешће појављују када је амблематска порука намењена европском Западу, а у раздобљима када постоји институција Младог краља и да видно обележи разлику у статусу. Изазовна спекулација би нас водила ка закључку да љљанове регалије нису биле само хералдички мотив, већ слика реалне гарнитуре владарских инсигнија, вероватно римског порекла. То би, следствено, могло да понуди објашњење за појаву љљанове круне и скиптра као регалија босанских краљева, те као повод за допуну првог грба Котроманића хералдичким криновима.

Мотив хералдичког крина појављује се у грбовима Котроманића од времена првог краља те династије Стефана Твртка I. Једноставној хералдичкој слици, наслеђеној од оца, бана Стјепана II, која се састојала од једне траке у пољу, а коју је и сам користио као бан, Твртко је после крунисања додао шест кринова, по три са сваке стране траке.

Мотив крина је у Србији, после пада средњовековне државе, постепено падао у заборав. Пре хералдичког оживљавања

ДРЖАВНА ЗНАМЕЊА СРБИЈЕ: ХИМНА, ЗАСТАВА И ГРБ

посредством *Илирских грбовника*, наилазимо на крин само као повремен и орнаментални мотив, као сенку сећања. Није нам познато одакле је аутор изворног *Илирског грбовника* преузео два златна крина као део царског грба Душановог, односно као грба Немањића.

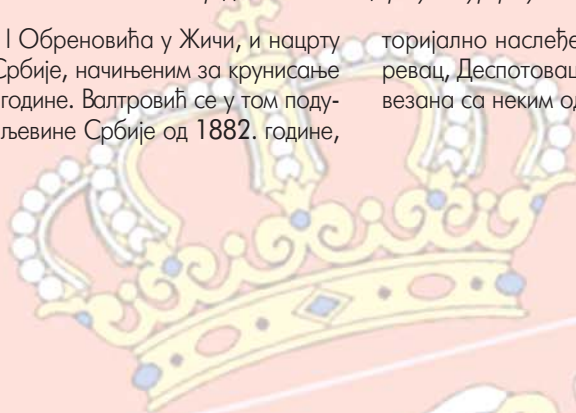
Има основа да се закасне-ла ренесанса хералдичког крина код нас повеже са радом и делом Михајла Валтровића. То нарочито бива изражено у два његова велика пројекта: инсигнија-ма ланца Ордена св. кнеза Лазара, основаног поводом 500-годишњице Косовске битке и миропомазанја краља Александра I Обреновића у Жичи, и нацрту за круну и порфиру Краљевине Србије, начињеним за крунисање краља Петра I у Београду 1904. године. Валтровић се у том подухвату могао ослонити на грб Краљевине Србије од 1882. године,

Застава Србије на јарболу испред здања Уједињених нација у Њујорку

када је обновљена верзија грба *Imperium à Nemanide institutum* са све паром златних кринова, онако како су га некада давно пренели и од заборава сачували *Илирски грбовници*, Паул Ритер и Христифор Жефаровић, и спојена са грбом нације. Та је ренесанса била, нажалост, кратког века. Већ 1919. године одлучено је да се кринови изоставе са новог грба Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

У савременој територијалној хералдици Србије крин је ређа појава, и то пре свега у грбовима општина које полажу право на историјско или територијално наслеђе Хребељановића (београдска општина Лазаревац, Деспотовац), односно у местима чија је локална слава повезана са неким од великих Богородичиних празника (Шабач). ■ Драгољуб АЦОВИЋ

Уредник прилога
Бранко КОПУНОВИЋ

Лектура
Мила БАРЈАКТАРЕВИЋ

Ликовно-графички уредио
Бранко СИЉЕВСКИ

Фотографије
Горан СТАНКОВИЋ
и Радован ПОПОВИЋ

Коректура
Слађана ГРБА